

НАУКА І ПРАКТИКА У РОБОТІ ПСИХОЛОГА, СОЦІОЛОГА: МІЖ ПРАВДОЮ І ЛУКАВСТВОМ (ЗАПРОШЕННЯ ДО “КРУГЛОГО СТОЛУ”)

Анатолій ФУРМАН

Copyright © 2004

*“Наука перш за все завжди є справа не кабінетна
і не приватна, а справа суспільна і публічна”*

(Д.І. Менделєєв)

*“Наука проникла у нижні прошарки населення
і безупинно трудиться на млині зла.
Коли невігласи правлять бал у науці,
то це жахливо”*

(К.Г. Юнг.

Символическая жизнь. – М., 2003. – С. 324).

У Храмі психологічної науки безлад. Ті, хто покликані вносити ясність, щонайперше академіки та доктори наук, – лукавлять. Це лукавство подвійне, оскільки виспівуються дві “молитви”: для психологічно непросвітленого народного загалу і для обраного гурту професіоналів. Перша, слідуючи вимогливому ритму корпоративної солідарності, відкрито чи неявно самовихваляє або суспільну вагомість психологічного знання, або його фатумну персоніфікованість, самопізнання якої пропагується як чи не єдиний шлях кожного істотно покращити своє соціально упаковане життя на будь-якому віковому чи ситуативному його відрізку. Друга молитва настільки різноголоса, що нагадує швидше відомий криловський квартет у заспіві того, хто є хто на вітчизняному психологічному олімпі, аніж

більш-менш злагоджений хор натхненних провісників-аматорів. І це не випадковість, а гірка закономірність, якщо зважити на офіційно прийняті стратегію і практику **напівправди** у життєдіяльності неформального товариства психологів України. Адміністративна зловмильність не просто заповонила простори справжньої правдивої професійності, а більше того – по-дикунськи згвалтувала “історичний рух-поступ психологічного знання” (П.А. М’ясоїд) і продовжує глумитися над щоденною суспільною практикою психології. Підтвердженням цього є ясновидна страшна тенденція підміни речей, коли найвищі посадовці прирівнюються до вождів усіх психологічно пригноблених мас, за що, власне, й отримують ордени і президентські відзнаки, прописні банальності називаються мето-

дологією, будь-який вдалий чи недорікуватий досвід психологування – теоретичною наукою, привладно плазуючі керівні персоналії – класиками, фундаторами, новаторами чи навіть героями. Отож молитва посвячених психологією як власною практикою життя-діяльності-самопізнання швидше нагадує *театр абсурдного мекання*, де кожен реалізується на повний зріст своєї конформності, амбітності і лицедійства, а не канонізовану – джерельно чисту й сонцесяйну – сповідь у **Храмі психології як унікальної практики пізнання людством себе в нескінченних актах богошукання і боготворіння**. У цьому контексті кілька авторських рядків відрефлексованого застереження:

**Мудрий не той, хто знає, вміє,
Хто слів улесливих мастак,
А той, хто добре розуміє,
Де геній правди й де жебрак.**

Цей, занадто відвертий й закцентований, вступ до наріжної теми сучасного і майбутнього психологічної думки в Україні, а відтак і до *першого ювілею журналу “Психологія і суспільство”*, на сторонній погляд здається неадекватним загальній святковій атмосфері, котра далі утверджується змістом статей справді відомих наукових постатей у царині вітчизняної психології і соціології й традиційно прийнята для всіх урочистих видань, що навіть за сумнівних успіхів із пафосом вихваляють омріяно-реальну “здійсненність” задуманого. Екзистенційний стан колективу редакції інший: ювілей – це не стільки урочисте відзначення п’ятої річниці знаменної події, скільки нелегкий обов’язок продовжити розпочату справу – *згуртувати професійний загаль психологів і соціологів навколо вирішення найбільш нагальних фундаментальних проблем суспільного і цивілізаційного сьогодення новітніми науковими засобами*, щонайперше – теоретизування, методологізування, проектування, експериментування і самопрактикування. У цьому, фактично найширшому, форматі

вітакультурного утвердження журналу в ролі публічної теоретико-методологічної трибуни справжніх мислителів-достойників і відданих сподвижників чинного руху-поступу соціогуманітарного знання наші здобутки явно незначні чи, принаймні, швидше організаційно-ділові, ніж власне усталено наукові, загально-світоглядні. І звести їх можна до одного знаменника – самого факту існування такого, безсумнівно єдиного у своєму тематичному, змістовому та стильовому амплуа, часопису в національному соціокультурному просторі.

Воднораз для редакції журналу і для мене особисто справжнім подарунком до цього непомітного ювілею було б широке обговорення не лише психологами, а й соціологами, у котрих проблеми професіоналізації та соціалізації споріднені, одного з магістральних напрямків розвитку цих наук – *співвідношення у їх формозмістовому просторі-часі між наукою і практикою* та осмислення категорії психологічної (соціологічної) практики через формат прикметних ознак професійної діяльності психолога (соціолога) у будь-якій сфері суспільного життя. Іншими словами, мовиться про **заочний “круглий стіл”**, котрий цього разу, через п’ять років після попереднього оголошення (2000. – №2. – С. 4–5), має всі підстави відбутися. І достойна причина цього – винятково ґрунтовна, фундаментально різнобічна і просто прекрасна наукова робота **Петра Андрійовича М’ясоїда**, що побачила світ у попередньому числі журналу (2004. – №3. – С. 5–74). Її, безсумнівно, можна критикувати за зміст чи стиль викладу, щось заперечувати, а щось приймати, відкрито підтримувати чи опонувати, але вона, за умови уважного ознайомлення, домагається головного від будь-якого читача – *інтенсивного діалогу, пристрасного спору*, а відтак нікого не обходить стороною, не залишає байдужим. На моє переконання, вона не лише збудує неформальне психологічне товариство України

як царство туману і спокою, а й вносить ясність у складні теоретико-методологічні проблеми сучасної психології, себто чітко вказує на те, що, перефразовуючи її автора, є нині *ярмом руху-поступу психологічного знання*. Відтепер немає потреби розбиратися в концептуальних тенетах і методологемах відомих і не зовсім, визнаних і самозваних класиків вітчизняного сьогодення психології як вітакультурної унікальної практики певного суб'єктного сегмента нашого укладеного суспільства. Здається, що це та ситуація, коли будь-що треба йти вперед, не озираючись і не зважаючи на катастрофічний обвал владного тиску, котрий відбувається позаду. Психологи, а тим більше соціологи, не мають професійного права підтримувати лукавство у будь-яких формах – політичних, економічних, управлінських, соціальних, наукових, суто групових чи індивідуальних. І не лише тому, щоб не перетворитися на біблійні соляні стовпи від нехтування своєю професійною гідністю, а й щоб не стати диявольським інструментом антилюдських маніпуляцій, глобальної чи мізерної експансії, аморальної вигоди.

Отож проблематика, змістовий формат і тема “круглого столу” очевидні: **“Наука і практика у роботі психолога, соціолога”** (12–24 сторінки через 2 інтервали). Зрозуміла також стартова десятка учасників, наукові позиції котрих так чи інакше висвітлені у публікації П.А. М'ясоїда: академіки АПН України, доктори психологічних наук, професори С.Д. Максименко і Т.С. Яценко, члени-кореспонденти АПН України, доктори психологічних наук, професори Г.О. Балл і В.О. Татенко, доктори психологічних наук, професори В.В. Рибалка і Ю.М. Швалб, кандидати психологічних наук З.Г. Кісарчук і В.Г. Панок, професійні психологи С.С. Сівак і я. Крім публічного запрошення, кожен щойно згаданий науковець, а також усі члени редакційної колегії отримують від редакції персональні запрошення та презентаційне число

журналу, в котрому започаткована дискусія. Тому далі, сподіваємося, все вирішить громадянська гідність, професійна зрілість, особиста відповідальність і, на жаль, на сьогодні майже не помітна риса – *державницький альтруїзм кожного*. У будь-якому разі мовиться про якомога більшу теоретико-методологічну масштабність й невідому, надпериферійну чи міжнародну новизну результатів – ідей, понять, моделей, концепцій, проєктів – роботи “круглого столу”. Мені видається, що для всіх українських психологів, котрі справді є *“теоретиками і практиками в одній особі”* (П.А. М'ясоїд), настав час самим собі чесно відповісти, чи є практика українських психологів помітним сегментом практики світової психології. Або ж ще десятиліття все залишиться так само, тобто у кращому випадку ми й надалі будемо переповідати те, що вже написано американськими, англійськими, німецькими, російськими та іншими мислителями. І чому, – запитується у цій нехитрій оргуправлінській задачі, – нинішні керівники розвитком психологічної науки від держави і громадськості не опікуються не лише міжнародним іміджем української психології, а й суспільним, загальнонаціональним. Навпаки, всіляко підтримується *феодальність взаємостосунків* між окремими науковими школами і групами, котра у відомій особі колективного суб'єкта наукової творчості нагадує всесильний клан із повним обсягом воістину виняткових сервісних послуг: від запрограмованих виступів, диспутів і делегатів до написання кандидатської чи докторської, успішного захисту і безвідмовного отримання диплома. В результаті практичний конвеєр підготовки психологічної еліти спочатку став перспективним бізнес-планом, а в останнє десятиріччя – вельми успішним бізнес-підприємством. Саме завдяки останньому в нас з'явилися доктори психологічних наук, котрі мало що нікому не відомі своїми “науковими” працями, що так

само теоретично здійснили фундаментальний внесок у розвій сучасної психології, а й хоча б якимось, методологічно кволим, актом самозреалізування збагатили бачення головного предмета своїх професійних розмірковувань, не кажучи вже про царину індивідуального світу Я людини чи про предмет, категорії та методи психології.

І все ж у цій драматичній ситуації напівправди радує те, що на просторах України все ж є та невелика когорта психологів – теоретиків, методологів, технологів... і практиків в одній особі, котрі не причетні до цього *свята науково припудреного лукавства* під час укладеного суспільного лихоліття. Для них непохитними взірцями виняткової наукової чистоти та вишуканої інтелігентності, помножених на державницький альтруїзм, були і залишаються два стовпи української психології – **Григорій Силович Костюк** (1899–1982) і **Володимир Андрійович Роменець** (1925–1997), котрі водночас еталонно правдиво приймали кожну людину на своєму життєвому шляху, проникалися її проблемами і прагнули будь-що допомогти, навіть всупереч своїм інтересам. Найголовніше, що вони створили наукові школи – у дещо різний історичний час, різного парадигмального наповнення і психологічного практикування, нарешті залишили після себе учнів-наступників, також різних – безмежно вдячних, самоуспішних і з провалами у пам'яті. Відтак, крім статей і монографій, – вони засіяли родючим садом пустинний простір справжньої персоніфікованої наукової творчості, здолали посмертний вакуум власного мовчання-діяння. У цьому сенсі шанс надовго зостатися в майбутньому вони використали співмірно своєму таланту і мужності – сповна. А за ким буде істина, “вирішить історія людських спільнот, а не окремі особи, навіть владники” (Г.П. Щедровицький).

Ретроспективний погляд на мізерну історію становлення чинного часопису

підтверджує той факт, що було все: і нерозуміння колегами-науковцями мого переїзду із столиці до Тернополя, і невіра у розпочату справу, і лукавство-зрада здавалося б вірних друзів, і глузування з приводу і без причин, і навіть погрози “розібратися”, “закрити”, “покарати”, “подати до суду” тощо. На все це я відповім знову своїми рядками:

А мій талант ще не заснув

І ворогам не зріксь на милість,

Він лише сенс в життя вдихнув

Й відкрив у думці вищу зрілість.

Для мене очевидно, що **Особистість з великої літери стається до сорока**. Тоді її не можна зупинити, оскільки вона визначилася і знає, чого хоче й що може. Хіба що недозволеними методами – вбити, отруїти, згноїти... живцем. У будь-якому разі вона буде протистояти якщо не системі, то ситуації чи організації. Саме у цьому – її *Людська квінтесенція*. Так ось, закон сподвижницького життя у будь-якому соціумі, якщо така творча особистість стала на шлях змін існуючої системи світобачення, й полягає у постійному протистоянні, причому непохитному й інколи навіть смертельно небезпечному. Тому, обравши постійне напруження замість спокою, драматизм буття і нестаток часу, грошей або влади замість внутрішнього комфорту та пристосувальницького благополуччя, на певному відтинку життя довелося глибоко усвідомити, що **боротьбі за право творити** треба віддати майже все – здібності, роки, здоров'я, хоч результат може виявитися або нікчемним, або зовсім протилежним. А виграти можна лише *шляхом непохитного протистояння*, котре вимагає не лише чіткої визначеності і відкритої позиції, а й неабиякої мужності, практичної сили духу.

Водночас критичне сприйняття всього світу і самого себе за цією логікою обов'язково мало конкретизуватися у позитивній авторській програмі системного реформування певної галузі чи сфери суспільної практики, а головне –

втілюватися у шокуючому новаторстві чи оригінальній конструктивній справі-діяльності. Приємно констатувати, що остання умова виконується мною досить сумлінно, хоча й не завжди у повному просторово-часовому обсязі. Так, в недалекому минулому до публічного позитиву своїх зусиль вочевидь можна віднести започаткований і проведений *фундаментальний соціально-психологічний експеримент* у школах України, створення і діяльність *Партії Освітян України* та започаткування упродовж двох років відомого журналу “Освіта і управління”, сьогодні – це *організація модульно-розвивального руху* за оновлену національну школу та українську науку, розгортання роботи Тернопільського осередку ВГО “Всеукраїнська соціальна рада” і, звичайно ж, систематичний вихід у світ журналу “Психологія і суспільство”.

Мене часто запитують: “Для чого тобі все це потрібно?” Мабуть, для того, щоб не розчинитися в буденності, не йти відомою дорогою традиції, не втратити своє самобутнє духовне обличчя. До того ж хочеться перемогти у незвіданій дорозі *культуротворення*, котра у людиноствердному форматі рівна бодай непомітному для загалу, але самоцінному подвигу. Крім того, відомо, що важкі умови сприяють активності і творчості мислячих людей. Я добре пам’ятаю оригінальні слова Георгія Щедровицького, котрий любив їх повторювати: “У житті загалом не знання відіграють певну роль і не вміння робити, а лише *людська особиста претензія, окаянність, тобто тверда впевненість*, що ми можемо зробити все, що захочемо”.

У контексті цієї позиції очевидно, що у ґрунтовних теоретичних та методологічних положеннях завжди закладена *революція* (див. Психологія і суспільство. – 2003. – №4. – С. 5–9), причому не революція як соціальний гармидер агресивності і крові у боротьбі з чимось застарілим чи надокучливим, а як тиха, безкровна, світоглядна зміна довкілля (А. Мас-

лов). До того ж “перебудова суспільства завжди пов’язана з революцією в думках” (В.С. Стьопін) і, загалом, “людству можна допомогти не зовнішніми, а внутрішніми революціями” (А. Менегетті). Проте, як не парадоксально, “найперше завдання будь-якої інквізиції не випустити з поля зору теоретиків і людей принципів...” (Г.П. Щедровицький). І це зрозуміло чому, адже “творець завжди із породи незадоволених” (М.М. Бухарін), він практикою свого життя “приречений бути революціонером нешаблонної буденності”, а його “надзавдання полягає в тому, щоб безальтернативно *відкрити і конструктивно змінити невидиму* – змістову, неформальну, людиноствердну – **сферу організованого та неорганізованого соціуму**” (А.В. Фурман). Справжній професіонал від науки, прилучаючись своїм життям до надскладного духовного виробництва об’єктивно нового знання, шукає універсальні закони і цілеспрямовано продукує все більш *фундаментальні теорії*, що дають змогу не лише описувати різні предметні сторони високопроблемного світу, а й пояснювати їх, проектувати бажані функціональні, розвиткові та інші зміни. Він, природно, для себе прагне *універсалізації життєвих ситуацій*, відкриває в них однакове, інваріантне, вічне, а тому завжди заперечує ситуативний характер діяльності і будь-якої практики загалом. Ось чому справжня наука, про яку мріють початківці-психологи та соціологи, це не лише особлива форма духовного виробництва і втаємничений незрозуміlostями соціальний інститут, а й вільне, самовіддане і пристрасне заняття тих, хто присвятив їм свої здібності, волю, особистий час, врешті-решт життя. Ось чому кожен професійний науковець “будує свою картину світу в абстракції від людської діяльності” (Г.П. Щедровицький), постійно накладає на реальність свої мисленеві схеми ідеальних об’єктів й у такий спосіб утверджує дійсність чистого мислення, торує океан ідеального, приручає

досі невідконтрольні ідеальні сутності. Звідси *драма, а часто-густо й трагедія, його життя*: собою він уможливорює неподільну дійсність двох світів і відповідних їм форм життя – *реального та ідеального*. Перший світ “обіймає реалії наших земних справ, роботи, мислєдїяльності, взаємостосунків, поведінкового повсякдення, другий – утверджує дійсність чистого мислення, ідеальних сутностей і мислєсхем. Тому **ефективний науковець** не лише організовує певні комунікативні зв’язки між цими світами реального і дійсного, буденно пояснює мислєдїяльність і чисте мислення, а ще й *збагачує і творить світ ідеальних сутностей* й саме так розвиває **всесвіт науки** з його могутніми засобами аналізу наявних, невидимих і навіть неможливих законів наскрізь утаємниченої безодні-реальності” (Фурман А. Категорії вітакультурної методології як ефективний засіб аналізу і розв’язання складних проблем // Інститут ЕСО: інформаційний бюлетень. – Вип. 4. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С. 4).

Аналогічно кожна форма життя, що зреалізується через всеохоплюючу єдність науковця і довкілля, організується як *певна практика*: або як безпосередня, діяльна, достовірною, або як суто мислєнєва, опосередкована ідеальними конструктами, ареальна. Оскільки практика життя завжди незвідано складна і багатша від будь-якої теорії, то роботі вченого завжди загрожує можливість “скотитися у провалля хибних залежностей і надуманих фактів”, “заблукати у лісі неістотного”. Натомість, треба зуміти подумки вивільнитися від тотальної полісистемності світу, що протистоїть людині речами, процесами, подїями. Г.П. Щєдровицький, зокрема, неодноразово підкрєслював, що підйом із реальності практичної мислєдїяльності у сферу чистого мислення неймовірно важкий і складний, полягає у відкиданні

всього того, що не може бути виражено в однорідних математичних чи схожих до них структурних залежностях, а тому потребує великої сміливості, мислєнєвої проникливості і критичної рефлексії. Причому остання має бути чітко оформлена з допомогою категорій, понять, знань, уявлєнь та опосередкована словами, пізнавальними образами, значеннями, смислами (Там само. – С. 4–5). Проте ця *внутрішня драма кожного науковця*, єднаючи практикою свого життя перехрєстє двох згаданих світів, варта найвищого богонаступного сенсу, навіть не зважаючи на численні труднощі та велику імовірність помилкових теоретичних узагальнєнь. Тільки вона у підсумку винятково злагоджених зусиль мотивації, інтелекту і волі спроможна привести до відшукання *універсальних законів буття*, а відтак вирізнити з-поміж хаосу природної безоб’єктності однакове і незмінне, здолати тотальну ситуативність буденності на користь **усвідомлення Єдності Людини і Світу як Гармонії** “Особи, котра практикує процесом власного життя-дїяльності” (П.А. М’ясоїд), і “Світу, що в особі людини пізнає себе сам” (В.А. Роменець).

Рефлексивна проекція своєї драми життя-поступу в лоні суспільно-гуманітарної науки дає змогу на сьогоднішній день *самовизначитися* в одному – усі мої справжні ювілєї попереду, в майбутньому:

**Я прийшов для того, щоб боротись
За добро, що множить скарб життя,
За нетлінну істину, що сходить
Сонцем з-поміж злого забуття.**

**Я прийшов й залишусь сам собою,
Хто б мене не зрадив, не ганьбив,
Справою як вільною ходою
Зроблю те, що Бог ще не здійснив...**

Тернопіль, 23 жовтня 2004 року.